

Katarzyna Franczuk¹

**PRZYGOTOWANIE SKAZANYCH DO ŻYCIA
NA WOLNOŚCI W ŚWIETLE STANDARDÓW
MIĘDZYNARODOWYCH**

Izolacja penitencjarna we współczesnym świecie stanowi często najostrejszą odpowiedź ustawodawcy na dokonane przestępstwo. Pomimo tego, że jako metoda karania nieustannie jest krytykowana oraz mimo licznych negatywnych aspektów jej stosowania, nie sposób kompletnie wyeliminować jej z systemu wykonywania prawa. Problematyka uzasadnienia potrzeby stosowania kary pozbawienia wolności uznawana jest bowiem za jedną z najtrudniejszych w obrębie gałęzi prawa karnego wykonawczego (Kalisz, Kwieciński, 2013). Wykonywanie kary pozbawienia wolności w różnych systemach penitencjarnych podporządkowane jest określonym zasadom. Mają one w założeniu pomóc w realizacji celów izolacji penitencjarnej i dążyć do jak najefektywniejszego oddziaływania na skazanych. Momentem weryfikacji poczynionych starań w zakresie re-adaptacji społecznej więźniów jest opuszczenie zakładu karnego, a tym samym powrót do życia w warunkach wolnościowych. Okres ten musi być jednak poprzedzony czasem zintensyfikowanych przygotowań do podjęcia próby odnalezienia się w nowej, społecznej rzeczywistości, określanym w doktrynie mianem przygotowania skazanych do życia na wolności. Nie można jednak zapominać o tym, że w istocie proces przygotowujący skazanego do życia na wolności rozciąga się na cały okres izolacji penitencjarnej. Tym samym poniższe opracowanie będzie zawierało odniesienia zarówno do bezpośredniego przygotowania skazanych do życia w warunkach wolnościowych, jak i wszystkich elementów składających się na ten stopniowy i kompleksowy proces przygotowawczy.

Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie problemu przygotowania skazanych do opuszczenia zakładu karnego w perspektywie stworzonych

¹ Mgr Katarzyna Franczuk, doktorantka w Katedrze Prawa Karnego Wykonawczego Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail:Katarzyna.franczuk@uwr.edu.pl.

w duchu zasady humanitaryzmu dokumentów międzynarodowych dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności, a których zadaniem jest wyznaczenie prawidłowych, pożądaných sposobów postępowania ze skazanymi. W pierwszej kolejności zobrazowania wymaga znaczenie, jakie dla krajowych systemów penitencjarnych państw nie tylko Europy, ale i całego świata mają standardy międzynarodowe. W tym celu koniecznym będzie scharakteryzowanie specyficznej grupy aktów stanowiących ich źródło. W dalszej części opracowania opisane zostaną rezolucje i zalecenia, które pochyłają się nad problemem przygotowania skazanych do zwolnienia z izolacji penitencjarnej. W ich gronie znajdują się zarówno mające wymiar ogólnoswiatowy Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami z 1957 r. i Reguły Mandeli z 2015 r., jak też dokumenty adresowane jedynie do państw członkowskich Rady Europy, w tym Europejskie Reguły Więzienne z 2006 r. oraz inne rezolucje. Artykuł wyraźnie eksponuje proces, w ramach którego dokonuje się ewolucja wymienionych aktów oraz wskazuje, w jaki sposób dokumenty te nawzajem się uzupełniają i aktualizują. Wykazane zostanie także, iż w świetle wymienionych reguł najistotniejszym – z punktu widzenia skutecznej reintegracji społecznej więźnia – jest odpowiednio wcześniej zaplanowana i wdrożona procedura przygotowawcza.

Międzynarodowymi standardami obowiązującymi w procesie wykonywania kary nazywa się liczne konwencje, reguły, zalecenia oraz inne dokumenty o zasięgu znaczącym dla areny międzynarodowej odnoszące się do tej właśnie tematyki. Standardy te dalekie są od tworzenia teoretycznych koncepcji, czy też sztucznie wykreowanego systemu normatywnego. Stanowią one wypadkową historycznych i współczesnych doświadczeń penitencjarystyki (Gajdus, Gronowska, 1998). Mają one oparcie w wieloletnich obserwacjach praktyki, wynikach badań naukowych, jak również ideach żywych lub dopiero powstających w społeczeństwach różnych państw na całym świecie. Wyrastają zatem między innymi z uniwersalnych koncepcji praw człowieka, które odnoszą się z szacunkiem także do idei mających swój początek w religii (Szymanowski, 2006). Nie stanowią one określonego z góry katalogu zamkniętego, mają natomiast dynamiczny i rozwojowy charakter. Ich przestrzeganie uznawane jest współcześnie za jedną z najważniejszych właściwości demokratycznego państwa prawnego (Szymanowski, 2006).

Opracowanie wyżej wymienionych dokumentów to rezultat zacieklej dyskusji toczącej się w ramach licznych konferencji i spotkań na szczeblu międzynarodowym (Górny, 1980). Owa światowość standardów międzynarodowych powoduje, że są one nośnikami powszechnie uznawanego

systemu wartości i jako takie ułatwiają realizację dwóch podstawowych celów. Po pierwsze, przyczyniają się do ochrony społeczeństwa przed przestępczością, a po drugie zaś, mają za zadanie pomóc w przywróceniu skazanych społeczeństwu, jeszcze w trakcie odbywania kary przez postępowanie z nimi w sposób humanitarny i godny osoby ludzkiej (Szymanowski, 2006). Logiczną konsekwencją drugiego z wymienionych celów stanowi proces przygotowujący skazanych do opuszczenia zakładu karnego.

Próba przesłedzenia w dokumentach stanowiących źródło omawianych standardów w jaki sposób ukształtowane zostało podejście do zagadnienia powrotu skazanego na łono społeczeństwa, poprzedzona być musi wskazaniem, że poza osiągnięciami w tym zakresie Organizacji Narodów Zjednoczonych, należy pochylić się także nad dorobkiem naukowym państw należących do Rady Europy, zwłaszcza rezultatów pracy jej organu decyzyjnego, noszącego nazwę Komitet Ministrów. Ma to znaczenie nie tylko z perspektywy, jakkolwiek spójnych, to wciąż odrębnych systemów ochrony praw człowieka, ale także różnych mechanizmów kontrolujących poziom respektowania owych reguł. Konieczność dostrzeżenia tego rozróżnienia tłumaczy posługiwanie się sformułowaniami międzynarodowe i europejskie standardy penitencjarne.

Początków procesu kształtowania się międzynarodowych standardów w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności doszukiwać się można już w XIX w., jednak nabrały one istotnego znaczenia dopiero w 1955 r., kiedy to na I Kongresie Narodów Zjednoczonych w sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania z Przestępcami w Genewie zostały uchwalone Reguły minimalne (tzw. Minima). W dwa lata później, w 1957 r., Rada Społeczno-Gospodarcza zaaprobowała dokument o nazwie Wzorcowe Reguły Minimum Postępowania z Więźniami (Szymanowski, 2006). Owe reguły zawierały także odniesienia do problematyki zwolnienia skazanego z zakładu karnego i były skierowane do państw członkowskich ONZ (Iwanowska, 2013). Miały one na celu pełne zabezpieczenie praw więźniów w czasie ich pobytu w zakładzie karnym oraz promowanie sposobu penitencjarnego oddziaływania na skazanych, opartego o ideę progresji i społecznej rehabilitacji tych osób (Mackiewicz, Szymczak, 2018). Nie dziwi więc to, że we wspomnianych regułach nie zabrakło miejsca dla uregulowań dotyczących przygotowania więźniów do powrotu na łono społeczeństwa. Odnaleźć w nich można między innymi zalecenie, aby wszystkie działania przedsiębrane celem przygotowania skazanego do zwolnienia umożliwiały mu jego stopniowy powrót do wolnego życia. W tym miejscu nacisk został położony na konieczność powolnego,

lecz efektywnego dostosowywania zarówno psychiki więźnia, jak i jego możliwości życiowych do swoistej rewolucji w jego życiu, jaką jest opuszczenie zakładu karnego. Reguła 60 w ustępie 2 wskazuje na rozwiązanie przejściowe, a mianowicie umieszczenie przed zwolnieniem w innym, odpowiednim zakładzie karnym albo zwolnienie warunkowe z orzeczeniem dozoru. W Regule 80. podkreślono natomiast konieczność organizowania przyszłości wolnościowej więźnia jeszcze w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, zwłaszcza poprzez zachęcanie go i wspieranie w utrzymywaniu kontaktu z wszelkimi podmiotami, których zadaniem jest ułatwić mu społeczną readaptację. Mowa w tym miejscu m.in. o instytucjach i organizacjach, których pomoc miałyby polegać na wydawaniu skazanym potrzebnych dokumentów, odzieży odpowiedniej do pory roku i klimatu, środków na pokrycie kosztów podróży, środków finansowych niezbędnych do samodzielnego utrzymania się, jak też okazywaniu wsparcia przy poszukiwaniach odpowiedniego mieszkania i pracy – Reg. 81 (Iwanowska, 2013).

Uwagi wstępne do opisywanych Wzorcowych Reguł Minimum zawierają wyjaśnienie, iż przy tworzeniu tego dokumentu jego twórcy nie zmierzali do określenia modelowego systemu penitencjarnego, a jedynie dobrych praktyk i zasad postępowania z więźniami. Dla twórców Reguł oczywistym było także to, że niekiedy diametralne różnice w uwarunkowaniach sfer prawnych, społecznych, ekonomicznych czy geograficznych państw będą stanowiły przeszkodę dla zastosowania Reguł w tym samym miejscu i czasie. Tym samym Reguły nie zawierają konkretnych poleceń dla administracji zakładu karnego oraz funkcjonariuszy więziennych (Iwanowska, 2013). Jak konstatuje Profesor Monika Płatek, tym co decyduje o możliwości zastosowania Reguł zarówno w państwach o nowoczesnym i humanitarnym systemie, jak i państwach, w których więziennictwo można by określić mianem zacofanego, jest właśnie skonstruowanie Reguł za pomocą norm wyrażonych przy użyciu bardzo ogólnych pojęć (Płatek, 1997).

Dodać należy, że najaktualniejszą wersją Reguł jest ta pochodząca z 2015 r. i nosząca tytuł „Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli). Już w pierwszych wzorcach postępowania ze skazanymi wskazano, że cel stosowania kary pozbawienia wolności, jakim jest przede wszystkim ochrona społeczeństwa przed przestępczością oraz zmniejszenie liczby przypadków recydywy, spełniony być może wyłącznie poprzez takie działania służby więziennej, które zmierzają do wywołania u sprawcy skłonności i zdolności do przestrzegania prawa, jak też prowadzenia życia na własny

rachunek. Widać zatem wyraźnie, że położono duży nacisk na proces readaptacji społecznej więźnia i jego przygotowanie na moment opuszczenia zakładu karnego. Zwrócono także uwagę, że reżim instytucji o charakterze izolacyjnym powinien zmierzać do zminimalizowania różnic pomiędzy życiem w więzieniu, a życiem na wolności. Zadaniem administracji zakładów karnych powinno być zatem oferowanie więźniom wykształcenia, szkolenia zawodowego i pracy oraz innych właściwych form pomocy o charakterze zaradczym, duchowym, moralnym, etc. W najnowszych Regulach te od nr 106 do 108 objęto zbiorczym tytułem „Kontakty ze społeczeństwem i opieka po zwolnieniu”. Wskazano w nich, że już od momentu rozpoczęcia wykonywania kary pozbawienia wolności będzie brana pod uwagę przyszłość więźnia po zwolnieniu. Ma to ogromne znaczenie dla wspierania go w utrzymywaniu, bądź ustanawianiu stosunków z osobami poza zakładem karnym, które mogą wpłynąć na jego resocjalizację. Państwa na całym świecie w różny sposób radzą sobie z realizacją tego zalecenia. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ocenę polskiej praktyki penitencjarnej w tym zakresie dokonywanej na podstawie prac działającego przy Rzeczniku Praw Obywatelskich Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur. Wizytacje w wybranych jednostkach penitencjarnych w 2016 r. ukazały, że zdiagnozowane w uprzednich latach problemy systemowe nadal pozostają aktualne. W powizytacyjnym raporcie jako obszar wymagający poprawy wymieniono ważkie, z punktu widzenia przygotowania skazanego do życia na wolności, kontakty ze światem zewnętrznym. Niedoskonałości systemu objawiają się między innymi w postaci braku faktycznych możliwości do realizacji nagrody oddzielnego widzenia bez osoby dozoru. W przypadku gdy zakład karny nie dysponuje odpowiednimi pomieszczeniami nie jest w stanie zapewnić warunków przyznania nagrody. Z kolei jak wynika z raportu, jednostki posiadające warunki nagradzania skazanych w ten sposób, nie stosują tego rodzaju nagród. Mechanizm kontrolujący wykazał również niepokojące zjawisko utrudniania kontaktu osadzonych cudzoziemców z przedstawicielami ambasady lub konsulem. W badanych jednostkach możliwość skontaktowania się z wymienionymi podmiotami uzależniona była od zgody dyrektora zakładu karnego. Porządek wewnętrzny zakładu nie regulował zaś tej materii². Należy ocenić takie rozwiązanie jako niewłaściwe z uwagi na zagwarantowane przez polskiego

² Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur z 2006 r., pobrane z: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/raporty-rpo-z-dzialalnosci-w-polsce-krajowego-mechanizmu-prewencji>, Dnia (2018, 09, 01).

ustawodawcę w art. 105 § 2 k.k.w.³ prawo skazanego cudzoziemca do korespondencji z właściwym urzędem konsularnym bądź przedstawicielstwem dyplomatycznym.

Powracając do analizy standardów międzynarodowych należy zauważyć, że Reguły Mandeli w sposób bardziej szczegółowy niż ich poprzednia wersja opisują elementy składające się na potrzeby więźnia oraz sposób udzielania pomocy przez zakład karny przy ich realizacji. Jak przyjęto w Regule 108, „służby i instytucje, rządowe i inne, które pomagają zwolnionym więźniom powrócić do społeczeństwa, zapewnią – w takim stopniu, w jakim jest to możliwe i potrzebne – by zwolnieni więźniowie posiadali odpowiednie dokumenty, w tym dokumenty identyfikacyjne, zapewnione im zostało odpowiednie miejsce zamieszkania i praca, byli odpowiednio ubrani, przy uwzględnieniu klimatu oraz pory roku, a także mieli wystarczające środki, aby dotrzeć na miejsce przeznaczenia i utrzymać się w okresie bezpośrednio następującym po zwolnieniu”. Warto zwrócić uwagę na to, że opieka w zakładzie ma być rozciągnięta na czas przypadający zaraz po opuszczeniu jednostki penitencjarnej. Chodzi więc zatem o wyposażenie zwolnionego w odpowiednie narzędzia do rozpoczęcia życia na wolności po to, aby uniknąć sytuacji, w której będzie on uciekał się do działań przestępczych w walce o podstawowe środki do życia. Reguły Mandeli podkreślają także to, że podmioty udzielające pomocy osobom mającym w przyszłości opuścić zakłady karne powinny mieć zapewniony dostęp do informacji o charakterze izolacyjnym oraz kontakt ze skazanym w celu zaangażowania tych jednostek w konsultacje odnośnie przyszłości więźnia już od momentu rozpoczęcia wykonywania kary⁴.

Przenosząc rozważania na grunt standardów mających wymiar europejski należy zauważyć, że stałe dążenie do uaktualniania minimalnych standardów penitencjarnych w Europie doprowadziło do przyjęcia w 1987 r. przez Komitet Ministrów Rady Europy zaleceń nr 87/3 dla państw członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Wskazany zbiór reguł obejmował wskazówki, którymi należy kierować się w procesie tworzenia prawa wewnętrznego, a także w postępowaniu z osobami pozbawionymi wolności. Trzeba podkreślić, że również i ten dokument nie utożsamiał pewnego modelowego systemu, a jedynie określał minimalne wzorce postępowania w nowoczesnym więziennictwie.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2018, poz. 652, ze zm.).

⁴ Wzorcowe Reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), Pobrane z: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf, Dnia (2018, 07, 28).

Dokument został podzielony na części tematyczne. Zauważyć należy, że w prawie każdej z nich odnaleźć można odniesienie do procesu przygotowania do opuszczenia zakładu karnego, co potwierdza tezę, iż w znakomitej większości przypadków odbywanie kary pozbawienia wolności stanowi w istocie krótkotrwały bądź długotrwały proces przystosowywania do życia w społeczeństwie. Z punktu widzenia przedmiotowego zagadnienia, a więc przygotowania skazanych do życia na wolności, należy się w szczególności uważnie przyjrzeć części IV opisywanych Reguł z 1987 r. Wskazano w niej, że: „Podejmuje się wszelkie starania w celu zapewnienia, że rygory będą w zakładach zaplanowane i realizowane w taki sposób, aby:

- a) zapewnić, że warunki życia odpowiadają godności ludzkiej i standardom akceptowanym w społeczeństwie;
- b) minimalizować szkodliwe skutki uwięzienia oraz różnice pomiędzy życiem w więzieniu a życiem na wolności, które zmniejszają szacunek dla samego siebie lub poczucie osobistej odpowiedzialności więźniów;
- c) podtrzymać i wzmocnić te więzi z rodziną oraz społecznością z zewnątrz, które sprzyjają najlepszym interesom więźniów i ich rodzin;
- d) stworzyć więźniom możliwość rozwoju umiejętności i zdolności, które zwiększają szansę ich readaptacji społecznej po zwolnieniu.”

Analiza przytoczonej Reguły prowadzi do wniosku, że organizowanie życia więziennego pod kątem funkcjonowania skazanego w warunkach wolnościowych w przyszłości ma najdonioślejsze znaczenie spośród wszystkich aspektów wykonywania kary pozbawienia wolności (Pawela, 2007).

Nowe Europejskie Reguły Więzienne przyjęte na 952 posiedzeniu wice ministrów Komitetu Ministrów Rady Europy weszły w życie. W żadnym wypadku nie można uznać zaktualizowanych reguł za jedynie poprawioną wersję reguł międzynarodowych. Dokonały one bowiem zasadniczej zmiany w ogólnej filozofii wykonywania kary pozbawienia wolności (Migdał, 2018). Tym samym spowodowano rozszerzenie optyki zainteresowań także poza politykę penitencjarną. Wcześniejsze dokumenty prezentowały odmienne podejście do kwestii karania. W nowym przesłaniu eksponowana jest teza o szkodliwości izolacji penitencjarnej, stąd duży nacisk położony został na minimalizację szkód tej kary. To z kolei powoduje skupienie działań na społecznej reintegracji skazanego. W nowych Regułach odnajdujemy wymóg, aby warunki odbywania kary pozbawienia wolności były zbliżone do pozytywnych aspektów życia na wolności. Wychodzą one z założenia, że dolegliwość stanowi już samo pozbawienie wolności i z uwagi na to, nakładane ograniczenia muszą być uzasadnione względami bezpieczeństwa i utrzymania porządku na terenie jednostki

penitencjarnej. Dzięki temu łatwiejszy będzie powrót skazanego do życia na wolności. Za swoistą rewolucję w standardach europejskiej penitencjarystyki uznano, wprowadzoną za sprawą reguł z 2006 r., zasadę normalizacji. Z jej treści wynika, że za to jakie będą efekty wykonywania kary pozbawienia wolności odpowiadają w równym stopniu podmioty odpowiedzialne za funkcjonowanie jednostek penitencjarnych, jak i sami więźniowie. Nie dziwi więc twierdzenie, że więźniowie mają zarówno prawo, jak i obowiązek współkształtowania warunków odbywania kary. Warto także zauważyć, że powstanie Europejskich Reguł Więziennych przypadło na okres głośnych sukcesów skandynawskich systemów więziennictwa, które tworzone były w przeświadczeniu, iż izolacja penitencjarna co do zasady szkodzi, a każda próba uzasadnienia kary więzienia celem resocjalizacyjnym skazana jest na porażkę (Płatek, 1997). W nowym ujęciu, proponowanym przez reguły, terapia i resocjalizacja stały się prawem więźnia, zrezygnowano natomiast z elementu przymusu.

Dokonując analizy poszczególnych zapisów Europejskich Reguł Więziennych (ERW) z 2006 r. nasuwa się wniosek, że o konieczności przygotowania skazanego do opuszczenia zakładu karnego twórcy tego dokumentu pamiętali, tworząc także reguły dotyczące innych aspektów życia więziennego. Poza bezpośrednimi zwrotami zawierającymi wytyczne co do zorganizowania najbliższego czasu poprzedzającego moment wyjścia na wolność, odnaleźć można wiele odniesień do tego zagadnienia w takich obszarach unormowań jak np. praca skazanego, czy też kontakty ze światem zewnętrznym. Widać to wyraźnie w przypadku reguły 26.3 umieszczonej w tytule „Praca”, a stanowiącej, że tak dalece jak to możliwe praca przydzielana więźniom ma przyczynić się do podtrzymania lub zwiększenia ich możliwości zarabiania na życie po zwolnieniu⁵. Podobne odniesienie odnaleźć można w regule 26.7, z której wynika, że „tak dalece jak to możliwe organizacja i metody pracy w więzieniach powinny być zbliżone do organizacji pracy w społeczeństwie, tak aby przygotować więźniów do normalnego życia zawodowego”. W myśl reguły 28.7 edukacja więźniów powinna być organizowana w taki sposób, by po zwolnieniu z zakładu karnego można bez trudności kontynuować edukację i kształcenie zawodowe. ERW kładą również nacisk na kontakt ze światem zewnętrznym, zwłaszcza z rodziną, tak by po wyjściu na wolność więzi te nie zostały utracone i zapewniły zwolnionemu dodatkowe wsparcie.

⁵ Rekomendacja Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Europejskie Reguły Więziennicze, Pobrane z: <http://www.bip.sw.gov.pl/SiteCollectionDocuments/CZSW/prawaczl/document.pdf>, Dnia (2018, 08, 02).

W Regule 24.7 jest natomiast mowa o możliwości czasowego zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego w asyście funkcjonariusza bądź samodzielnie w celu odwiedzenia chorego krewnego lub uczestniczenia w pogrzebie. Zauważyć należy, że aspekt kontaktów skazanych ze światem zewnętrznym wyeksponowany został w równie dużym stopniu w ERW, co w opisanych wcześniej Regułach Minimalnych. Co ciekawe, obserwacje podczas wizyty w Polsce Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) w 2017 r. doprowadziły do spostrzeżeń podobnych do tych, które zostały zawarte w przytoczonym raporcie Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur. Kontrola CPT wykazała, że poziom realizacji uprawnień skazanych do kontaktowania się ze światem zewnętrznym w polskich zakładach karnych wciąż nie jest satysfakcjonujący. Komitet skrytykował przede wszystkim długi czas oczekiwania na wyrażenie zgody odpowiedniego podmiotu na kontakt z osobami starającymi się o odwiedziny. Regułą powinna być możliwość szerokiego dostępu do kontaktowania się z bliskimi, zaś każdy przypadek jego ograniczenia powinien być dokładnie uzasadniany⁶.

Właściwemu okresowi przygotowań do opuszczenia jednostki penitencjarnej przez skazanego poświęcony został tytuł „Zwalnianie więźniów”, znajdujący się w Części II ERW („Warunki pozbawienia wolności”). W Regule 33.1 zwrócono uwagę na bezwzględny obowiązek zwolnienia więźnia wraz z upływem terminu określonego w decyzji o pozbawieniu wolności lub w przypadku zasądzenia takiego zwolnienia przez sąd, bądź inny organ. Co więcej, data i godzina zwolnienia powinny być stosownie zarejestrowane. Reguła 33.3. stanowi, że wszyscy więźniowie powinni mieć zapewnioną możliwość korzystania z działań mających pomóc im w powrocie do wolnego społeczeństwa. Należy więc zauważyć, że kroki podejmowane w celu możliwie najlepszego przygotowania skazanego do opuszczenia zakładu karnego skierowane są do wszystkich skazanych, niezależnie od rodzaju i typu zakładu karnego, w którym więzień odbywa karę, kategorii, do której należy, jak też innych cech szczególnych. Podkreślenia wymaga, że jednostki penitencjarne państw europejskich z różnym zaangażowaniem podejmują trud urozmaicenia programów resocjalizacyjnych. Jak wynika z raportu Najwyższej Izby Kontroli z 2015 r.,

⁶ Raport to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishing, Pobrane z: <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Raport%20CPT%20z%20wizytacji%20w%20Polsce%20z%202017%20r.%20%28j%20C4%99z.%20ang.%29.pdf>, Dnia (2018, 09, 03).

krytykującego funkcjonowanie w Polsce systemu readaptacji społecznej skazanych, stopniowy wzrost liczby programów resocjalizacyjnych nie przekłada się na poprawę ich jakości. W programach tych nierzadko brakuje pogłębionej wiedzy z zakresu resocjalizacji, przede wszystkim dotyczącej form, metod i technik resocjalizacyjnych. Zwrócono również uwagę na zjawisko przypisywania w polskich więzieniach prozaicznym czynnościom, takim jak gra w ping ponga lub zbieranie plastikowych nakrętek ideologii i modelu teoretycznego. Ponadto wskazać należy, że ok. 93 procent przeanalizowanych programów nie była wyposażona w prawidłowo sformułowane narzędzia pomiaru ich skuteczności⁷.

Reguły w dalszym zakresie wspominają także o technicznej i organizacyjnej stronie opuszczania przez skazanego zakładu karnego. W momencie zwolnienia, jak podaje Reguła 33.4, powinno zwrócić się więźniowi wszystkie przedmioty i pieniądze do niego należące, które zostały złożone do depozytu. Powyższe nie dotyczy pieniędzy, które skazany wydał lub paczek, które wysłał podczas odbywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym, jak również przedmiotów zniszczonych ze względów higienicznych. Więzień powinien dodatkowo poświadczyc, jakie przedmioty zostały mu zwrócone. W Regule 33.6 mowa o konieczności zapewnienia więźniowi, w czasie możliwie najbliższym od daty zwolnienia, badań lekarskich. ERW posługują się zwrotem „zapropnowania” wspomnianych badań. Stanowią one bowiem jedynie uprawnienie, z którego więzień może, lecz nie musi skorzystać. Ponadto Reguły podkreślają, że owa pomoc w opuszczaniu zakładu karnego powinna objawiać się zapewnieniem niezbędnych dokumentów, w tym dowodu tożsamości oraz pomocy w znalezieniu odpowiedniego mieszkania i pracy (Reguła 33.7). Więźniowie powinni być również zaopatrzeni w środki utrzymania na okres bezpośrednio po zwolnieniu, adekwatne do pory roku i klimatu ubranie, a także środki na dojazd do docelowego miejsca (Reguła 33.8). Widać wyraźnie, że ERW z 2006 r., choć nowoczesne i pisane w duchu zasady normalizacji, korespondują z poprzedzającymi je dokumentami.

W części VIII poświęconej skazanym więźniom zwrócono uwagę, że prawidłowe przejście z życia w więzieniu do warunków wolnościowych (Reguła 107.1) wymaga, by odbywający karę pozbawienia wolności odpowiednio wcześniej uzyskali wsparcie w postaci stosownych procedur i specjalnych programów. Istotnym jest, by w przypadku więźniów

⁷ Raport Najwyższej Izby Kontroli – Readaptacja skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności, Pobrane z : <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9730,vp,12100.pdf>, Dnia (2018, 09, 03).

odbywających kary długoterminowe, proces przygotowania do powrotu na łono społeczeństwa przebiegał stopniowo (Reguła 107.2). Reguły wskazują, że do osiągnięcia tego celu prowadzić mogą dwie drogi. Pierwszą z nich jest uczestnictwo w programach prowadzonych w więzieniu, skoncentrowanych właśnie na opuszczeniu zakładu karnego. Druga droga z kolei to częściowe lub warunkowe zwolnienie z dozorem połączonym ze skuteczną opieką społeczną (Reguła 107.3). Polskie jednostki penitencjarne, mimo że dążą do zrównoważenia obu sposobów realizacji celów, to w ostatnim czasie kładą duży nacisk na drugą z wymienionych opcji. Tylko od 1 stycznia do 31 lipca 2018 r. z jednostek penitencjarnych zostało przedterminowo zwolnionych 663 skazanych⁸. W Regułach podkreślono także, że władze więzienne powinny pozostawać w ścisłej współpracy ze służbami i instytucjami dozorującymi i pomagającymi zwolnionym więźniom (Reguła 107.4), a przedstawicielom owych służb i instytucji należy zapewnić niezbędny dostęp do więzienia i więźniów (Reguła 107.5).

Europejskie Reguły Więzienne, choć z całą pewnością nie mogą zastąpić szczegółowych przepisów prawa karnego wykonawczego w systemie krajowym, uznaje się jednogłośnie za kompleksowy zbiór postanowień odnoszących się do wykonywania kary pozbawienia wolności (Szymanowski, 2011). Podejmowana w literaturze analiza ERW budzi niekiedy pytania o to, dlaczego niewystarczające okazały się uniwersalne, obowiązujące na całym świecie Reguły Wzorcowe. Odpowiadając na nie, trzeba zauważyć, że na międzynarodowy porządek prawny składają się dokumenty w postaci różnorodnych aktów (np. konwencje, traktaty, protokoły, deklaracje) o charakterze uniwersalnym oraz dokumenty mające zasięg regionalny. Owe zróżnicowanie służy uwzględnieniu tradycji historycznych, poziomu rozwoju społecznego, gospodarczego i cywilizacyjnego. Uwzględnia też więzi pomiędzy obywatelami poszczególnych krajów. Dodatkowo podkreślenia wymaga, że państwa Unii Europejskiej cechuje silna chęć unifikacji różnych dziedzin życia. W takim układzie szanowany jest nie tylko ten jednolity system wartości, ale również, nie tyle akceptowalna co pożądana, różnorodność.

Omawiając standardy europejskie w zakresie przygotowania skazanych do życia na wolności pamiętać trzeba także o Rekomendacji 1741 (2006) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznej reintegracji

⁸ Statystyka miesięczna Służby Więziennej, Pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/assets/35/06/32/36f2795702ab3c9067522429a228f22202bbe17c.pdf>, Dnia (2018, 09, 03).

skazanych⁹, stanowiącej w istocie ocenę kondycji europejskich systemów i kierunków działań w kontekście przygotowania skazanych do zwolnienia z zakładu karnego. Rekomendacja ta w pierwszych słowach uznaje politykę penitencjarną zmierzającą do readaptacji społecznej więźniów za istotny czynnik w procesie oceny funkcjonowania systemu demokratycznego państw Europy. W rekomendacji wyciągnięto niezadawalające wnioski o stopniu realizacji tak postawionego celu. Twórcy tego dokumentu upatrują przyczyn takiego stanu rzeczy w braku znaczącej pomocy dla więźniów ze strony władz penitencjarnych w poszukiwaniu zatrudnienia i mieszkania w końcowym okresie odbywania kary pozbawienia wolności, wrośnięcie w kulturę więzienną, brak wsparcia rodziny, brak nauczania i szkoleń zawodowych, jak również uprzedzenia społeczne.

W rekomendacji zwrócono także uwagę, że wieloletnia izolacja penitencjarna może stać się czynnikiem prowadzącym do społecznego wyobcowania. Dzieje się tak z powodu wyniszczenia więzi pomiędzy skazanymi i ich rodzinami, przyjaciółmi oraz pozostałą częścią społeczeństwa. Państwa powinny zatem brać pod uwagę to, że dostosowanie się do życia na wolności może okazać się szczególnie trudne dla osób, które odbywały kary długoterminowe. Za pomocne w procesie społecznej readaptacji uznano instytucje warunkowego przedterminowego zwolnienia, przepustki z więzienia oraz przerwy w wykonywaniu kary. Podkreślono, że kierunkiem działań polityki penitencjarnej powinno być umożliwienie więźniom prowadzenia odpowiedzialnego społecznie życia po zwolnieniu z więzienia. Do tego zadania niezbędne jest szczegółowe opracowanie programu przygotowawczego do opuszczenia zakładu karnego oraz stopniowe jego wdrażanie. Wymóg stopniowości zostaje spełniony, gdy odpowiednie kroki w kierunku przystosowania więźnia do warunków wolnościowych zostaną podjęte z odpowiednim wyprzedzeniem. W przypadku każdego więźnia będzie to kwestia indywidualna. Różne państwa europejskie zrobiły to na własne sposoby. Dla przykładu w Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. polski ustawodawca wskazał, że za okres przygotowań do zwolnienia uznaje czas do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub wykonaniem kary.

Spójne w zakresie wniosków z Rekomendacją 1742 (2006) jest orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który w ostatnich latach zajmował się sprawami zwolnień z zakładów karnych skazanych na długoletnie i dożywotnie kary pozbawienia wolności. Przykładem może być

⁹ Rekomendacja 1174 (2006) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznej reintegracji skazanych (2011). Tekst rekomendacji w języku polskim, Przeglądu Więziennictwa Polskiego, nr 72–73, s. 221–224.

sprawa Léger przeciwko Francji (skarga nr 19324/02, wyrok z 11 kwietnia 2006 r.) skarżący, skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności, został zwolniony z więzienia po 41 latach. Okres ten ETPC uznał za budzący poważne wątpliwości co do jakości francuskiego systemu zarządzania karami pozbawienia wolności. Trybunał zwrócił uwagę na problem braku jednolitego systemu warunkowych zwolnień w państwach Rady Europy i uznał za niepodważalne, iż znaczący postęp w zachowaniu więźnia musi być brany pod uwagę, gdy rozważany jest jego powrót do życia w społeczeństwie. W wyroku wskazano, że we Francji powinny być wdrażane indywidualne programy pomocy więźniom, których celem będzie zachęcenie ich do powrotu do społeczeństwa poprzez resocjalizację prowadzoną od momentu przyjęcia do zakładu karnego¹⁰. Nie każde jednak niepowodzenie w readaptacji społecznej więźnia wynika z niedoskonałości systemowych. Refleksję tę potwierdza sprawa Mastromatteo przeciwko Republice Włoskiej (skarga nr 37703/97, wyrok Wielkiej Izby z 24 października 2002 r.), która zakończyła się orzeczeniem Trybunału podnoszącym, iż fakt, że warunkowo zwolnieni więźniowie niedługo po opuszczeniu zakładu karnego zabili przypadkowe ofiary, nie wystarcza do przypisania odpowiedzialności państwu. W opisanej sprawie ustalono bowiem, że sędzia starannie zważył argumenty za i przeciw zwolnieniu. Z przywołanych orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz zaleceń zawartych w Rekomendacji 1741 (2006) wyłania się dla państw europejskich lekcja o konieczności nieustannego udoskonalania procesu przygotowawczego skazanych do życia na wolności. Niezależnie od czynionych starań nie można zapominać, że społeczna readaptacja jest zjawiskiem trudnym zarówno dla jednostek penitencjarnych, jak i samych więźniów.

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że w opracowaniu zatytułowanym „Przygotowanie skazanych do życia na wolności w świetle standardów międzynarodowych” podjęto próbę szczegółowego przeanalizowania najważniejszych dokumentów o zasięgu międzynarodowym odnoszących się do problemu zwalniania skazanych z zakładów karnych. Owa analiza prowadzi zarówno do wniosków na płaszczyźnie postawionej w temacie problemu przygotowania więźniów do powrotu na łono społeczeństwa, jak też refleksji o ogólnych tendencjach międzynarodowych w kreowaniu minimalnych standardów w tym zakresie.

¹⁰ Standardy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących osób pozbawionych wolności, Pobrane z: <https://bip.ms.gov.pl/.../prawo-czlowieka/europejski...prawo-czlowieka7302001.doc>, Dnia (2018, 09, 04).

Zalecenia odnoszące się do okresu przygotowawczego poprzedzającego opuszczenie zakładu karnego przez więźnia prezentują w zasadzie w sposób jednolity jego istotne aspekty. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że przygotowanie powinno odbywać się według przemyślanej, dobranej indywidualnie do potrzeb i wymagań skazanego procedury. Musi ona uwzględniać nie tylko rodzaj popełnionego przestępstwa i dotychczasowy przebieg odbywania kary pozbawienia wolności, ale również sytuację rodzinną i majątkową więźnia oraz jego specyficzne uwarunkowania. Jednocześnie w opisanych dokumentach wskazywana była konieczność nawiązywania kontaktu z podmiotami świadczącymi pomoc na rzecz osób opuszczających zakłady karne. Ważne jest to, aby mieszczące się w gronie tych podmiotów instytucje i organizacje miały pełny dostęp do informacji o skazanym. Nie można zapominać o praktycznej stronie powrotu do społeczeństwa. Zwolniony musi mieć bowiem zapewnione podstawowe środki do życia, by móc odnaleźć się w nowej rzeczywistości.

Polska praktyka penitencjarna w zakresie przygotowania skazanych do opuszczenia zakładu karnego, chociaż nieustannie podnosząca jakość rozwiązań systemowych w tym zakresie, jest wciąż daleka od bycia wzorem pełnej realizacji standardów międzynarodowych. Największe braki ujawniają się w obszarach opracowywania programów resocjalizacyjnych oraz tak ważnych dla procesu readaptacji kontaktów skazanych ze światem zewnętrznym. Nie można jednak wyciągać zbyt daleko idących wniosków o niezadawalającej kondycji polskiego więziennictwa, jak też być przekonanym, że na tle innych państw europejskich wypadamy dużo gorzej. W większości państw organizacja systemu penitencjarnego w pełnej zgodzie z międzynarodowymi standardami to wciąż jedynie zamierzenie mające zrealizować się w dalszej przyszłości.

Spoglądając całościowo na opisane w artykule wytyczne można odnieść wrażenie, że stopniowo rozszerzają one pole widzenia na problem przygotowania skazanych do zwolnienia z izolacji penitencjarnej. Z całą pewnością w opracowaniu dowiedziono, że według najnowszych standardów najistotniejszym, z punktu widzenia skutecznej readaptacji społecznej, jest zaplanowanie programu przygotowawczego z odpowiednim wyprzedzeniem. Przewidywanie ryzyka, jakie niesie za sobą zwolnienie więźnia z jednostki pozwala na opracowanie szczegółowego planu zapobiegania trudnościom oraz złagodzenie skutków rewolucji psychicznej, jaka dokonuje się w umyśle skazanego po zwolnieniu. Kierunkiem rozwoju jest niewątpliwie także współpraca administracji zakładu z podmiotami zewnętrznymi, które trudnią się udzielaniem pomocy skazanym.

Obserwacja wskazanych tendencji rozszerzających pozwala przypuszczać, że w najbliższej przyszłości twórcy dokumentów międzynarodowych coraz więcej uwagi będą poświęcać problemowi powrotu skazanych do społeczeństwa.

Bibliografia

Literatura

Gajdus D., Gronowska B. (1998). *Europejskie standardy traktowania więźniów (rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej)*. Zarys wykładu, Toruń: TNOiK.

Górny J. (1980). *Rola kongresów penitencjarnych w rozwoju i teorii praktyki wykonywania kary*, Warszawa: Instytut Badania Prawa Sądowego.

Iwanowska A. (2013). *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.

Kalisz T., Kwieciński A. (2013). *Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei przymusowej resocjalizacji*, Przegląd Prawa i Administracji, 40.

Migdał J. (2008). *Perspektywy kary pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych, nr 12 (1).

Pawela S. (2007). *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa: Wolters Kluwer.

Płatek M. (1997), *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, Studia Iuridica, 34.

Szymanowski T. (2006). *Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich respektowanie w polskim systemie penitencjarnym*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 50.

Szymanowski T. (2011). *Komentarz do Rekomendacji Rec (2006) 2 Europejskie Reguły Więzienne*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 72–73.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2018, poz. 652, ze zm.).

Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami przyjęte w Genewie w 1955 r. przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie

Zapobiegania Przystępczości i Postępowania ze Sprawcami Przystępstw zatwierdzone przez Radę ds. gospodarczych i społecznych w rezolucjach 663 C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r. zastąpiona przez Rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 7 października 2015 r., A/C.3/70/L.3 Standardy ONZ Minimum Traktowania Więźniów tzw. Reguły Nelsona Mandeli, Pobrane z: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf, Dnia (2018, 07, 28).

Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych z 11 stycznia 2006 r. Pobrane z: <http://www.bip.sw.gov.pl/SiteCollectionDocuments/CZSW/prawaczl/document.pdf>, Dnia (2018, 08, 02).

Rekomendacja 1174 (2006) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznej reintegracji skazanych. Tekst rekomendacji w języku polskim (2011), Przegląd Więziennictwa Polskiego, 72–73.

Źródła internetowe

Mackiewicz Z., Szymczak E. (2015). *Międzynarodowe standardy postępowania z osobami pozbawionymi wolności*. Pobrane z: <http://www.coss.w.pl/file/redirect.php?id=5230>, Dnia (2018, 07, 09).

Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur w roku 2016 (2017). Pobrane z: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/raporty-rpo-z-dzialalnosci-w-polsce-krajowego-mechanizmu-prewencji>, Dnia (2018, 09, 01).

Raport to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishing (2018). Pobrane z: <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Raport%20CPT%20z%20wizytacji%20w%20Polsce%20z%202017%20r.%20%28j%C4%99z.%20ang.%29.pdf>, Dnia (2018, 09, 03)

Raport Najwyższej Izby Kontroli – Readaptacja skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności (2015). Pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9730,vp,12100.pdf>, Dnia (2018, 09, 03).

Statystyka miesięczna Służby Więziennej (2018). Pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/assets/35/06/32/36f2795702ab3c9067522429a228f22202b-be17c.pdf>, Dnia (2018, 09, 03).

Standardy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących osób pozbawionych wolności (2016). Pobrane z: <https://bip.ms.gov.pl/.../prawa-czlowieka/europejski...praw-czlowieka7302001.doc>, Dnia (2018, 09, 04).

PRZYGOTOWANIE SKAZANYCH DO ŻYCIA NA WOLNOŚCI W ŚWIETLE STANDARDÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Streszczenie

Artykuł zatytułowany „Przygotowanie skazanych do życia na wolności w świetle standardów międzynarodowych” poświęcony został złożonemu procesowi przygotowań więźniów do powrotu na łono społeczeństwa oraz ustanowionych w tym obszarze międzynarodowych regulacji. W niniejszej pracy rozważone zostały najważniejsze aspekty readaptacji społecznej skazanych zarówno z perspektywy normatywnej, jak i organizacyjnej. Tekst zawiera liczne odesłania do polskiej praktyki penitencjarnej oraz niektórych zagranicznych rozwiązań.

Słowa kluczowe: readaptacja społeczna skazanych, standardy międzynarodowe, powrót do życia na wolności, rekomendacja, resocjalizacja, zwalnianie z zakładu karnego, praktyka penitencjarna

PREPARING PRISONERS FOR RE-ENTRY INTO THE COMMUNITY IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract

The article tackles the complex process of preparing prison inmates for life outside the correctional facility and the international regulations that have been established in this area. It considers the most important aspects of prisoners' social reintegration, both from a normative and an organisational point of view. Numerous references to Polish penitentiary practice as well as certain measures used in other countries are included in the text.

Keywords: social reintegration of prisoners, international standards, re-entry into the community, recommendation, resocialisation, release from prison, penitentiary practice

